

JETOANE DE STICLĂ ROMANE

DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRI ALE DACILOR LIBERI DIN MOLDOVA

Ion IONIȚĂ,^{*} Octavian Liviu ȘOVAN

Schlüsselwörter: Freie Daker; Römische Import; Glasspielsteine.

Jetoanele de sticlă, utilizate pe scară largă ca piese de joc, au fost descoperite în toate provinciile Imperiului roman, iar uneori și la populațiile aflate dincolo de fruntariile sale. Prin urmare, semnalarea lor și în arealul dacilor liberi din regiunile est-carpătice nu trebuie să surprindă. Totuși, ele sunt mult mai rare în teritoriile acestora și de aceea până acum nu au atras atenția arheologilor în mod special. Situația s-ar putea datora probabil și lipsei de cunoaștere a utilizării acestor obiecte, menționate uneori în publicații drept pastile, rondele sau chiar mărgeli.

În prezent sunt cunoscute trei asemenea jetoane de sticlă din Moldova, descoperite în așezări ale dacilor liberi de la Băiceni - *Siliște* (com. Cucuteni, jud. Iași), Cucorăni - *Medeleni* (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani) și Botoșani - *Groapa lui Ichim*. Primul dintre acestea a fost doar menționat, al doilea a fost publicat ca „pastilă” și preluat ulterior ca „mărgică”, iar al treilea este inedit.

Jetonul de sticlă de la Băiceni - *Siliște*, având o formă aproximativ de calotă mult aplatisată, cu marginile rotunjite, diametrul de 17 mm și înălțimea de 6,8 mm, a fost turnat dintr-o pastă de sticlă de culoare neagră-verzuie (*grünschwarz – greenish black – noir-verté*)⁸ (fig. 1, 2). Piesa a fost descoperită în campania de săpături din 1964, în locuința nr. 21 parțial adâncită în sol, împreună cu fragmente de vase lucrate cu mâna din pastă grosolană și fragmente de vase modelate la roată din pastă fină. De asemenea, în aceeași locuință a fost găsită și o fibulă de bronz de tipul cu portagrafa înaltă (fig. 1,1), care sugerează în general o datare a complexului în limitele secolului al III-lea d. Hr. Singura informație asupra jetonului de sticlă de la Băiceni, încadrată în categoria „pieselor mici de joc de formă semisferică, turnate din sticlă”, a fost inserată în legătură cu importurile de factură romană în mediul cultural al dacilor liberi⁹.

Tot de la Băiceni - *Siliște*, dar dintr-un alt complex (locuința XI, descoperită în 1964), provine un jeton modelat cu mâna dintr-o pastă foarte fină, de culoare cărămizie, acoperită cu angobă roșie-orange negricioasă (*schwarzorangerot – blackisch orange-red – rouge-orange-noir*)¹⁰, similară în ceea ce privește calitatea aceleia din care au fost lucrate la roată și vasele din pastă fină. Piesa are tot forma de calotă, cu baza ușor concavă, diametrul de 20 mm și înălțimea de 11 mm (fig. 1,6). Acest jeton atestă în chip evident că piesele de sticlă romane au fost reproduse de localnici din lut, material aflat din belșug la dispoziție, pe care știau să-l prelucereze într-o tehnică superioară. De asemenea, este de observat că această piesă de joc imitată, deși modelată cu mâna, a fost confecționată într-un atelier perfecționat de olărie, întrucât numai acolo putea fi preparată pasta de o așa de bună calitate, precum și vopseaua cu care era acoperită. La fel, o ardere atât de bună nu putea fi realizată decât într-un cuptor de olărie performant, ceea ce ne face să presupunem că piesa a fost supusă procesului de ardere oxidantă împreună cu o șarjă de vase lucrate la roată din pastă fină.

Jetonul de la Cucorăni - *Medeleni*, având aceeași formă ca și exemplarul precedent, cu diametrul de 18 mm și înălțimea de aproximativ 6,2 mm (fig. 1,3), a fost publicat ca „pastilă din

^{*} Institutul de Arheologie din Iași; ion_ionita@web.de.

⁸ Nuanța de culoare pentru jetoanele de sticlă și de lut de la Băiceni - *Siliște* și de sticlă de la Botoșani - *Groapa lui Ichim* a fost stabilită după MICHEL-Farbenführer. *Farbentafel für Briefmarkensammler*, 34. Auflage, Schwaneberger Verlag GMBH, München, 1987, p. 17.

⁹ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e. n.*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 62.

¹⁰ Vezi nota 1, p. 7.

sticlă verzuie”¹¹. În legătură cu jetonul de la Cucorâni trebuie menționat că acesta a fost descoperit în umplutura unei locuințe adâncite (nr. 19) mult mai târziu, datând din secolele VI-VII, fără a fi sesizată datarea lui mai timpurie și apartenența la nivelul de locuire al dacilor liberi¹². Mai mult chiar, piesa a fost preluată ulterior și publicată în alte lucrări ca „mărgică” de sticlă din secolele V-VII¹³, eroare semnalată încă de mai mulți ani¹⁴.

Cel de al treilea jeton de sticlă a fost descoperit de N. Zaharia în anul 1973 cu prilejul unor cercetări de suprafață efectuate pentru prima dată în perimetrul așezării dacilor liberi de la Botoșani – *Groapa lui Ichim*. Ulterior, această așezare a fost cercetată și prin săpături arheologice de-a lungul a mai multor ani (1991-1994, 2007)¹⁵. Piesa, de aceeași formă ca și celelalte două prezentate anterior (fig. 1, 4), a fost turnată din pastă de sticlă de culoare oliv-verzuie deschisă (*hellgrünoliv – pale green-olive – olive-verte clair*)¹⁶. Printre importurile romane din această așezare se numără și un fragment dintr-o cupă de sticlă de culoare verzuie¹⁷.

Cele trei jetoane de sticlă de la Băiceni, Botoșani și Cucorâni au numeroase analogii până la identitate - ca formă, dimensiune și culoare - în castrele, castelele și așezările civile din Imperiul roman, datând încă din secolele I d. Hr., din care menționăm în continuare doar câteva exemple. Astfel, în castelul roman de la Oberstimm au fost găsite zece jetoane de sticlă de culori diferite¹⁸, iar în cel de la Valkenburg Z.H. un număr de 36 de piese similare¹⁹. De asemenea, în așezarea de la Velsen I au fost descoperite 134 de jetoane de sticlă, dintre care 54 negre, 59 albe opac, 4 violete, 5 albastre, 1 galben, 5 verzi-albăstrui deschis, 2 albastre cu alb, 1 albastru și alb cu trei pete galbene și 3 de culoare nedefinită²⁰. Remarcabil pentru această ultimă stațiune este nu numai numărul impresionant de jetoane turnate din sticlă, ci și proporția foarte ridicată și aproape egală între exemplarele negre (54) și cele albe (59), care permit o serie de aprecieri pertinente referitoare la seturile de piese folosite la jocurile practicate de locuitorii așezării.

Prin urmare, proveniența romană a jetoanelor de sticlă din mediul cultural al dacilor liberi este indubitabilă. De altfel, prezența unor piese de joc din această categorie în principalele așezări dacice de tip *dava* de pe valea Siretului poate fi constatată încă din etapa târzie a perioadei Latène III, așadar înainte de cucerirea Daciei de către romani. Este foarte adevărat că până acum în aceste

¹¹ Piesa nu ne-a fost accesibilă, iar datele menționate aici au fost preluate din lucrarea monografică asupra săpăturilor de la Cucorâni – *Medeleni* (1964-1970) publicată de S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, în „ArhMold.”, VIII, 1975, p. 152, fig. 61, 8. Înălțimea a fost calculată după secțiunea desenată a piesei.

¹² *Ibidem*.

¹³ D. G. Teodor, *Descoperiri arheologice din secolele VI-XI e. n. în județul Botoșani*, în P. Șadurschi (red.), *Din trecutul județului Botoșani*, 1974 (1975), fig. 4, 2 (piesă nominalizată în legenda figurii, nu și în textul lucrării); idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Editura Junimea, Iași, 1978, p. 22, fig. 12, 8; idem, *The East Carpathian Area of Romania in the V-XI Centuries A.D.* BAR International Series 81, Oxford, 1980, p. 13, fig. 12, 8.

¹⁴ Vezi nota 2.

¹⁵ P. Șadurschi, N. Ungureanu, M. Mihăilescu, *Cercetările arheologice de la Botoșani - Groapa lui Ichim (Campaniile 1991-1992)*, în „Pontica”, XXVII, 1994 (1996), p. 187-198; același articol, cu foarte mici modificări și rezumatul ceva mai dezvoltat publicat și în „Hierasus”, 10, 1996, p. 21-36; P. Șadurschi, N. Ungureanu, *Așezarea dacilor liberi de la Botoșani - Groapa lui Ichim (Sfârșitul secolului 2 d. Hr.). Raport de săpătură pe anul 1993*, în „Hierasus”, 10, 1996 (1997), p. 37-48; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Botoșani - Groapa lui Ichim (sec. II d. Hr.). Raport de săpătură pe anul 1994*, în „Hierasus”, 10, 1996 (1997), p. 49-56.; Al. Păunescu, P. Șadurschi, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani - Municipiul Botoșani*, în „Hierasus”, IX, 1994, p. 25; V. Cotiugă, A. P. Crețu, L. Chirilă, A. Asăndulesei, S. Gania, A. Hrețu, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive din așezarea de la Botoșani-Rediu (Groapa lui Ichim)*, în „Forum Cultural”, Botoșani, X/3 (38), 2010, p. 4-13.

¹⁶ Vezi nota 1.

¹⁷ I. Ioniță, *Vase de sticlă romane la dacii liberi (secolele II-III d. Hr.)*, în „ArhMold.”, XXIII-XXIV, 2000-2001 (2003), p. 220-221, 227-228, 237, fig. 3, 2.

¹⁸ A. Böhme, *F. Gegenstände aus Knochen, Hirschgeweih, Glaspaste, Kieselkeramik, Leder*, în H. Schönberger, *Kastell Oberstimm. Die Grabungen von 1968 bis 1971*. Limesforschungen Bd. 18, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 1978, p. 286, Taf. 113, F18-F26.

¹⁹ S. M.E. van Lith, *Römisches Glas aus Valkenburg Z.H.*, în „Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden”, LIX-LX, 1978-1979, p. 128-132.

²⁰ Idem, *Römisches Glas aus Velsen*, în „Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden”, LVIII, 1977 (1979) p. 6, 50-54.

așezări nu au apărut jetoane de sticlă turnate, în formă de calotă mult aplatisată. În schimb, cunoaștem piese de înlocuire a acestora, lucrate din materiale diferite, unele chiar de sticlă, în principalele stațiuni cercetate mai stăruitor.

În ceea ce privește sticla, menționăm trei „rondele” discoidale lucrate din fragmente de vase de sticlă, din care două au fost descoperite la Poiana (fig. 1, 9-10)²¹ și una la Brad (fig. 1, 12)²². Prelucrarea cioburilor de sticlă și transformarea lor în piese de joc era foarte probabil realizată de meșteșugarii sticlari romani, în ateliere din Imperiul roman, care cunoșteau bine caracteristicile sticlei și metodologia de prelucrare a ei. Datarea celor trei „rondele” – jetoane discoidale de sticlă a fost stabilită în limitele secolului I d. Hr.

Cercetările din stațiunile dacice de tip *dava* au avut ca rezultat și descoperirea unor jetoane discoidale de os, cele mai multe din ele cu o mică perforație în centru. Unele sunt realizate foarte îngrijit și provin cu mare probabilitate tot din ateliere romane, iar altele par lucrate mai rudimentar, fiind de producție locală. Cinci asemenea discuri de os, având diametrele cuprinse între 21 mm și 35 mm, au fost descoperite la Poiana. Patru exemplare au o mică perforație în centru (fig. 1, 14, 17-19), iar două au și un decor adâncit de cercuri concentrice (fig. 1, 15, 17)²³. O piesă discoidală de os de dimensiuni ceva mai reduse, fără decor și neperforată, a fost descoperită și în locuința adâncită nr. 3 din nivelul al II-lea al așezării deschise din stațiunea de la Brad (fig. 1, 11)²⁴.

Jetoanele discoidale de os din stațiunile de la Poiana și Brad, folosite ca piese de joc, își găsesc numeroase și foarte apropiate analogii tot în siturile din Imperiul roman. Spre exemplu, în castelul roman de la Oberstimm, menționat deja mai sus, pe lângă cele zece jetoane de sticlă au fost semnalate și cinci jetoane de os²⁵. De asemenea, într-un alt castel roman de la Altenstadt, pe lângă cele numai două jetoane de sticlă²⁶ au mai fost descoperite și nouă jetoane discoidale de os²⁷.

Jetoanele de sticlă sau os, folosite ca piese de joc, au fost lucrate și din alte materiale, atât în provinciile romane, cât și în teritoriile din afara Imperiului. De exemplu, unul din cele mai accesibile materiale era lutul, aflat la îndemână peste tot și din abundență. O piesă modelată din acest material, care imită exemplarele turnate din sticlă, a fost deja semnalată mai sus, ca provenind de la Băiceni – *Siliște* (fig. 1, 6). O a doua piesă, modelată tot cu mâna, care are o formă discoidală, cu diametrul de 20 mm, și pare a imita jetoanele de același tip realizate din cioburi de sticlă sau din os, a fost semnalată în *dava* de la Ocnița. Ea a fost găsită pe panta de sud a acropolei, în groapa nr. 12 din șanțul 12, împreună cu o fibulă de bronz de mici dimensiuni (lungime 23 mm), având corpul puternic profilat (fig. 1, 7-8). În mod surprinzător, acest jeton de lut a fost interpretat ca fiind un fel de greutate pentru cântar²⁸.

O a doua grupă de piese de joc din același material o reprezintă așa-numitele „rondele” discoidale lucrate din fragmente de vase, atât de frecvent descoperite, dar destul de puțin luate în seamă de arheologi. De cele mai multe ori, acestea au fost confecționate din cioburi de vase lucrate la roată din pastă fină, au o formă perfect circulară, sunt bine finisate și de multe ori cu un orificiu în centru. Pe lângă acestea, se găsesc destule exemplare lucrate mai rudimentar, care au o formă neregulată și sunt lipsite de orificiul central. Un număr mai redus de astfel de rondele au fost lucrate din fragmente de amfore romane sau mai rar chiar din fragmente de vase lucrate cu mâna din pastă grosolană.

Referitor la rondelele descoperite în 1927 la Poiana, al căror diametru era cuprins între 1 cm și

²¹ Radu et Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana. Campagne de 1927*, în „Dacia”, III-IV, 1927-1932 (1933), p. 325, fig. 105, 41; S. Teodor, C. Chiriac, *Vase de sticlă din așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați)*, în „ArhMold.”, XVII, 1994, p. 191, 205, pl. VIII, 3-4; R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*. Bibliotheca Thracologica XXXIX, București, 2003, p. 99, 347, fig. 255, 3-4.

²² V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*. Bibliotheca Tracologica, X, București, 1995, p. 224, pl. 202, 3; 325, 2.

²³ R. Vulpe, S. Teodor, *op. cit.*, p. 52, 200, fig. 82, 1-3, 5, 7.

²⁴ V. Ursachi, *op. cit.*, pl. 30, 19.

²⁵ A. Böhme, *op. cit.*, p. 286, Taf. 112, F12-F15; 113, F16.

²⁶ H.-G. Simon, *Fundkatalog. Teile A-E*, în H. Schönberger, H.-G. Simon, *Die Kastelle in Altenstadt. Limesforschung*, Bd. 22, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 1983, p. 71, B V, 46-47.

²⁷ *Ibidem*, p. 69, Taf. 11, B IV, 7-8.

²⁸ D. Berciu, *Buridava dacică*. Biblioteca de arheologie, XL, Editura Academiei, București, 1981, p. 115, pl. 91, 10-11.

4 cm, autorii presupuneau că ele ar fi servit ca amulete sau jucării pentru copii. Despre cele găsite izolat în morminte, ei sugerau că ar putea reprezenta simulacre de monede²⁹. Destinația rondelor prelucrate din cioburi de vase au fost de-a lungul anilor doar ocazional presupusă, dar niciodată analizată profesionist, motiv pentru care există o sumedenie de interpretări fără nici o acoperire³⁰.

În sfârșit, unele piese de la Poiana, cum ar fi o „pastilă de bronz” cu diametrul de 15 mm (fig. 1, 5), despre care nu se dau mai multe detalii³¹, ca și unele din așa-numitele „oglinzi mici și subțiri” de bronz, uneori cu diametrul de numai 17 mm (fig. 1, 13), ar fi putut fi utilizate ca piese de joc. La fel, o rondea de piatră de la Brad (fig. 1, 16) ar putea fi și ea considerată tot ca o posibilă piesă de joc.

Jetoanele de sticlă și de os produse în atelierele provincial-romane sunt destul de limitate ca număr în Dacia preromană și la dacii liberi. În schimb, imitațiile locale pentru aceste piese de joc (nu numai cele sub formă de runde!) apar începând din secolul I d. Hr. cu o frecvență foarte ridicată în toate așezările dacice. Prin urmare, dacă piesele de sticlă și os indică originea romană a jocurilor, mulțimea imitațiilor locale pentru acestea atestă amplexarea deosebită pe care jocurile respective le-au avut în mediul dacic. Tocmai de aceea se impune o atenție sporită în viitor pentru asemenea obiecte, declarate uneori cu prea multă lejeritate ca lipsite de importanță. Pentru populațiile vechi germanice, care au preluat aceleași jocuri de la romani tot în secolul I d. Hr., există o literatură cuprinzătoare³², care ar putea stimula abordarea temei și pentru mediul cultural dacic.

RÖMISCHE SPIELSTEINE IN DEN SIEDLUNGEN DER FREIEN DAKER IN DER MOLDAU

Die römischen Glas- (Abb. 1,9-10,12) und Beinspielsteine (Abb. 1,14-15,17-19) sind in Dakien seit dem 1. Jh. n.Chr. bekannt, und in diesem Kulturmilieu wurden sie von den Einheimischen besonders aus Ton (seltener aus Bein oder Bronze) öfters imitiert (Abb. 1,5,7,11,13). Das Phänomen läuft bei den freien Dakern in den 2.-3. Jh. n.Chr., als neben den seltenen römischen Glasspielsteinen (Abb. 1,2-4) auch zahlreiche Spielscheiben aus Ton oder Tongefäßenfragmenten erscheinen (Abb. 1,6).

Abb. 1. Fibeln aus Bronze (1,8) und Spielsteine aus Glas (2-4,9-10,12), Bronze (5,13), Bein (11,14-15,17-19), Ton (6-7), und Stein (16) von Băiceni (1-2,6), Botoșani (4), Brad (11-12,16), Cucorăni (3), Ocnița (7-8) und Poiana (5,9-10,13-15,17-19).

Abb. 2. Dakische Siedlungen der Spätlatènezeit (a) und der freien Daker (b): 1. Băiceni; 2. Botoșani; 3. Cucorăni; 5. Poiana.

²⁹ Radu et Ecaterina Vulpe, *op. cit.*, p. 316.

³⁰ Vezi câteva din aceste interpretări menționate de V. Ursachi, *op. cit.*, p. 140.

³¹ R. Vulpe, S. Teodor, *op. cit.*, 243, fig. 132, 10.

³² T. Capelle, *Brettspiel: Germania libera*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 2. Auflage, (în continuare RGA²), 3, Berlin – New York, 1978, p. 457-458; I. Gabriel, *Spiel und Spielzeug*, în RGA², 29, 2005, p. 354-363; T. Krüger, *Das Brett- und Würfelspiel der Spätlatènezeit und römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, în *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen*, 15, 1982, p. 135-324.

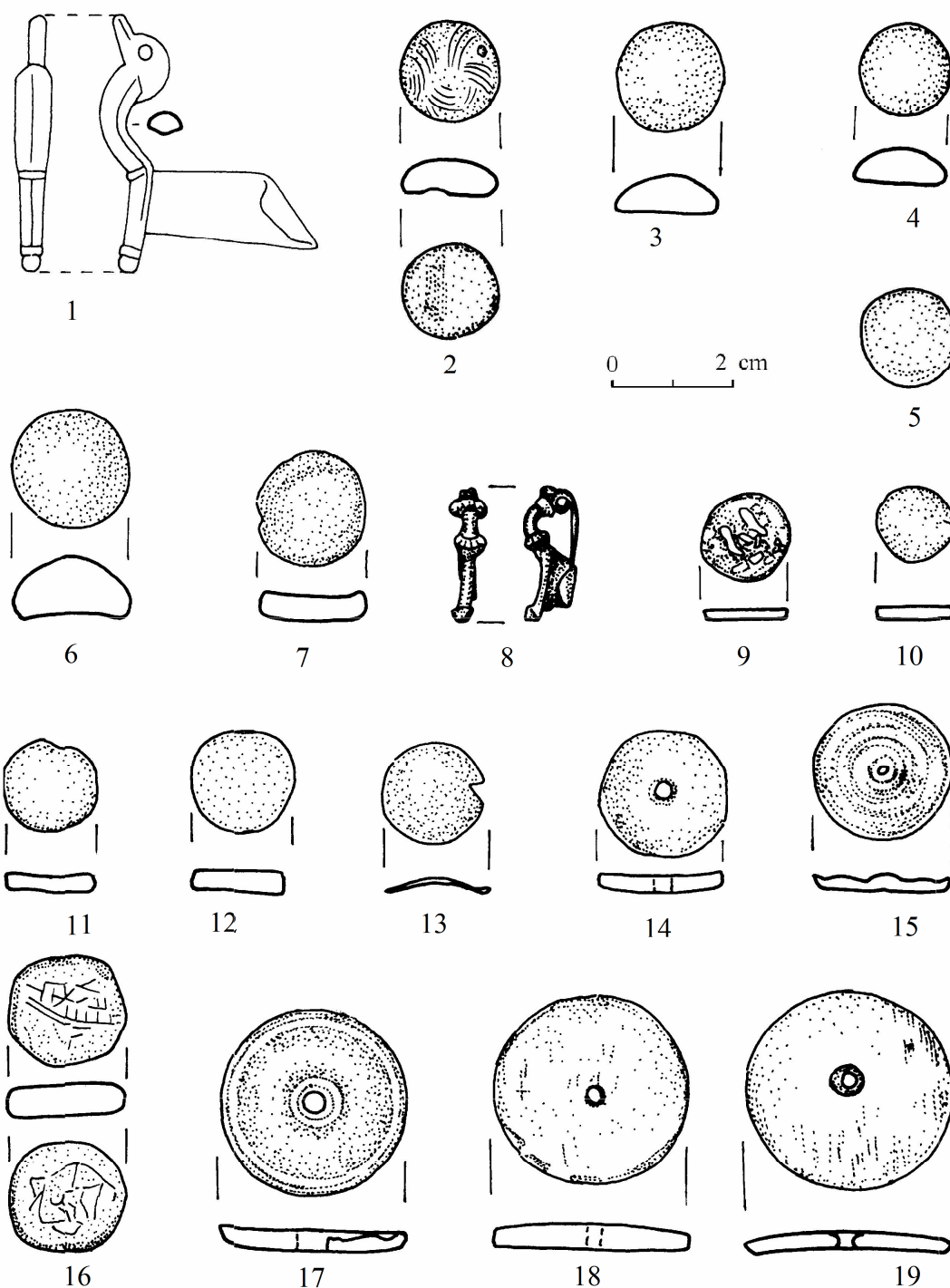

Fig. 1. Fibule de bronz (1, 8) și jetoane de sticlă (2-4, 9-10, 12), bronz (5, 13), os (11, 14-15, 17-19), lut (6-7) și piatră (16) de la Băiceni (1-2, 6), Botoșani (4), Brad (11-12, 16), Cucorâni (3), Ocnița (7-8) și Poiana (5, 9-10, 13-15, 17-19).

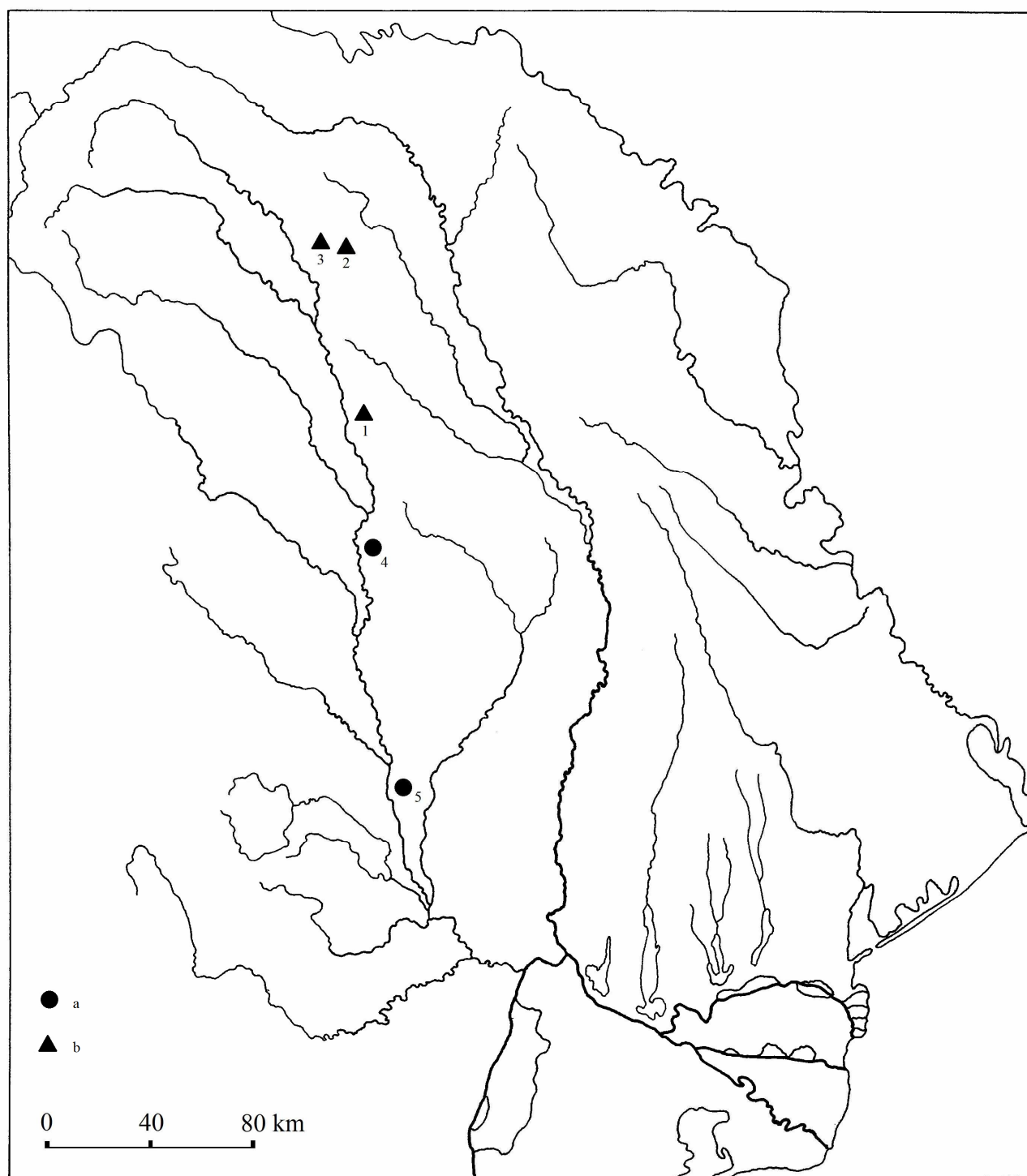

Fig. 2. Așezări dacice din perioada Latène târziu (a) și ale dacilor liberi (b).